

УДК 342.1(477.83-22)«19»

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.82.1.20>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КООПЕРАТИВНИХ ТОВАРИСТВ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Церковник С.І.,
*кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ організації наукової роботи,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2293-1880>*

Церковник С.І. Правове регулювання діяльності кооперативних товариств Східної Галичини у міжвоєнний період на початку ХХ століття.

На основі архівних матеріалів, законодавчих актів та досліджень сучасників зроблена спроба висвітлити роль правового регулювання у формуванні та розвитку кооперативного руху в регіоні. Дослідження допомагає краще зрозуміти складну взаємодію між політичною владою та громадськими ініціативами у контексті соціально-економічних перетворень міжвоєнного періоду в Східній Галичині. Проблема правового регулювання діяльності кооперативних товариств у Східній Галичині на початку ХХ століття, зокрема у міжвоєнний період, є актуальною та значущою для розуміння соціально-економічних процесів того часу. Дослідження цієї проблематики дозволить краще зрозуміти роль та вплив кооперативного руху на розвиток галузей господарства, а також на життя місцевого населення. В даній статті розглядається правове середовище, у якому функціонували кооперативні товариства в Східній Галичині у міжвоєнний період. Проаналізовано нормативно-правові акти, що регулювали статус, права та обов'язки кооперативних організацій, а також оцінить їх ефективність та вплив на розвиток кооперативного руху («Торговельний закон», «Закон про товариства», «Обіжник Міністерства внутрішніх справ»). Проте залишається мало вивченим правове регулювання діяльності кооперативних товариств в цей період, особливо з огляду їхнього впливу на розвиток громади та економічний добробут регіону. Розвиток українського кооперативного руху в ХІХ столітті збігся із початком капіталістичної індустріалізації українських земель. Австрійський уряд серйозно ставився до цього руху, що відображалось у великій кількості законодавчих ініціатив австрійського рейхсрату. Уряд приймав різноманітні нормативно-правові акти, спрямовані на регулювання діяльності добровільних об'єднань, організацій і товариств. Висвітлення цієї теми допоможе зрозуміти механізми функціонування кооперативів у галузях виробництва, торгівлі та послуг, а також їх взаємодію з державними органами та іншими галузями господарства. Подальше дослідження цієї теми може стати основою для розробки рекомендацій щодо поліпшення правового середовища для розвитку кооперативного сектору в сучасній Україні.

Ключові слова: кооператив, Східна Галичина, конституційна Австро-Угорщина, статут.

Tserkovnyk S.I. Legal regulation of the activities of cooperative societies in Eastern Galicia in the interwar period at the beginning of the XX century.

Based on archival materials, legislative acts, and studies of contemporaries, the article attempts to highlight the role of legal regulation in the formation and development of the cooperative movement in the region. The study helps to better understand the complex interaction between political authorities and public initiatives in the context of socio-economic transformations of the interwar period in Eastern Galicia. The problem of legal regulation of the activities of cooperative societies in Eastern Galicia in the early twentieth century, in particular in the interwar period, is relevant and important for understanding the socio-economic processes of that time. A study of this issue will allow us to better understand the role and impact of the cooperative movement on the development of economic sectors and the lives of the local population. This article examines the legal environment in which cooperative societies operated in Eastern Galicia in the interwar period. The article analyses the legal acts regulating the status, rights and obligations of cooperative

organisations and assesses their effectiveness and impact on the development of the cooperative movement (the Trade Law, the Law on Companies, the Ministry of Internal Affairs' Order). However, the legal regulation of the activities of cooperative societies during this period remains poorly understood, especially in terms of their impact on community development and economic well-being of the region. The development of the Ukrainian cooperative movement in the nineteenth century coincided with the beginning of the capitalist industrialisation of Ukrainian lands. The Austrian government took this movement seriously, which was reflected in a large number of legislative initiatives of the Austrian Reichsrat. The government adopted various legal acts aimed at regulating the activities of voluntary associations, organisations and societies. Coverage of this topic will help to understand the mechanisms of functioning of cooperatives in the fields of production, trade and services, as well as their interaction with government agencies and other sectors of the economy. Further research on this topic could serve as a basis for developing recommendations for improving the legal environment for the development of the cooperative sector in modern Ukraine.

Key words: cooperative, Eastern Galicia, constitutional Austria-Hungary, statute.

Постановка проблеми полягає в необхідності ретельного аналізу законодавчих актів, які стосувалися кооперативів у міжвоєнний період, а також визначенні їхньої ролі та впливу на економічний та соціальний розвиток Східної Галичини. Загострення конфлікту у міжвоєнний період, коли поляки вперше з кінця XVIII століття вибороли незалежність та взяли курс на розбудову мононаціональної держави. Друга Річ Посполита проводила дискримінаційну мовно-національну політику, яка поєднувалася з економічною та соціальною дискримінацією національних меншин, включаючи українців.

Стан дослідження. Вивчення історіографії цієї проблеми вказує на те, що обсяг дослідження та його зв'язок з предметом та об'єктом є досить значним. Наразі стан дослідження проблеми, що стосується правових основ регулювання діяльності кооперативних товариств на східній Галичині у міжвоєнний період на початку XX століття, може бути охарактеризований як недостатньо вивчений. Наукові розвідки щодо діяльності та правового забезпечення кооперативних об'єднань Східної Галичини, які відіграли важливу роль у національному відродженні західноукраїнських земель здійснили такі дослідники, як Никифорак М., Нус Н.Р., Тейлор А., Дж. П., Мотиль О., Левицький Д., Коритко Л.Я., Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М., Верига В., Гіптерс З.В., Терлюк І.Я., Падох Я.М., Ковальчук О. та інші. Важливо провести досліджень для розкриття різних аспектів, зокрема правовому контексті вказаного періоду, щоб зрозуміти повний спектр впливу та значення організацій у відповідний історичний період.

Метою статті є дослідження та аналіз нормативно-правового регулювання діяльності кооперативних товариств на Східній Галичині у міжвоєнний період на початку XX століття.

Матеріали та методи. Дана розвідка побудована на використанні методів порівняльного дослідження кооперативних товариств на Східній Галичині у міжвоєнний період на початку XX століття. В даній статті використано ряд методів, а саме: історичний метод для аналізу історичного контексту та еволюції правового регулювання діяльності кооперативних товариств на Східній Галичині; правовий метод для аналізу законодавчих актів, нормативних документів та правових засад, що стосуються кооперативного руху в зазначений період; аналітичний метод для розбору та систематизації отриманих даних та формулювання висновків щодо розвитку кооперативного руху; емпіричні методи: для аналізу конкретних фактів, статистичних даних та архівних документів, які стосуються діяльності кооперативних товариств у зазначений період.

Виклад основного матеріалу. Стабільність політичної системи Австрійської імперії у період 1848 по 1849 роки залежна від реальних конституційних змін. Ці зміни включали положення Конституції 1849 року, яка вперше звернулася до питання конституційної участі громадян у державному управлінні та можливості пошуку компромісів з народами імперії [1, с. 108].

Протягом кількох десятиліть XIX століття питання про політичний лад у монархії лишалося відкритим. Це було своєрідним балансуванням між двома полюсами, один із яких відображав характер політичного режиму Габсбургської монархії, а інший – особливості адміністративного устрою. З одного боку, існували абсолютизм та протистояння конституційному парламентському устрою, а з іншого – централізм та його протилежність, федеративна або навіть конфедеративна модель [2, с. 95]. Так, з цього часу, незважаючи на недосконалий адміністративно-територіальний устрій, Австрія стала сучасною та ліберальною державою з одного боку. Однак з іншого боку, рівень розпаду імперії значно загострився після угоди 1867 року, відповідно до якої Угорщина стала країною-сателітом Австрії [3, с. 124].

Протягом XVIII–XIX століть міське право в країнах, таких як Польща, Україна, Чехія, Угорщина та інші регіони Центральної та Східної Європи, поступово замінювалося новим законодавством Австрійської імперії, і, наприкінці кінця XIX століття, фактично було відмінено. На західноукраїнських землях основним джерелом права став австрійський закон [4, с. 113].

Після 1848 року австрійські законодавчі акти публікувалися в «Віснику законів державних», як це передбачалося патентом від 4 березня 1849 року. Крім того, крайові закони, які приймалися крайовими сеймами, публікувалися у «Віснику законів крайових», згідно з патентом від 1 жовтня 1849 року [5, с. 48].

Один із перших нормативно-правових актів, що був у дії протягом вивченого періоду «Закон про товариства», відповідно до цісарського патенту від 26 листопада 1852 року. Основним завданням було закріплення законодавчих можливостей для створення товариств з різних сфер діяльності. Зокрема, параграф 2 цього закону передбачав створення товариств з метою створення філій товариств.

У законі 1852 року в Австрійській імперії, параграфом 9 встановлювалися вимоги до статутів товариств. Однак у цьому законі згадувалася лише акціонерна форма товариств (іншими словами, акціонерне товариство), що, очевидно, пояснюється тим, що перші акціонерні підприємства в Австрійській імперії з'явилися наприкінці 50-их років XIX століття. Інші форми товариств прямо не згадувалися [6, с. 138].

«Про введення в дію промислового закону» від 20 грудня 1859 року визначав, що положення цього закону застосовуються до всіх видів діяльності, що відбуваються за промисловим способом, незалежно від того, чи є їхнім об'єктом виробництво, обробка або переробка товарів загального обігу, чи здійснення комерційної діяльності або виконання будь-яких послуг чи робіт.

Деякі види діяльності не були об'єктом регулювання Промисловим законом. Ці види включали гірництво, літературну творчість, адвокатську та нотаріальну діяльність, торговельно-посередницьку роботу, лікарську практику, аптечну, кредитну, банківську та страхову справи, діяльність ощадних установ, приватні освітні заклади, підприємства з перевезення річками, озерами і каналами, друкарські підприємства, мистецькі агенції та інші види комерційної діяльності.

Ці види діяльності були повністю регульовані Торговельним законом, який був прийнятий лише 10 років пізніше, у 1862 році. У 1867 році, коли Австрію реорганізовано в Австро-Угорську монархію з двома половинами, Галичина також отримала автономію. Однак, замість рівноправ'я обох національних груп, поляки, зокрема польська верхівка аристократії, за згодою Відня, жорстоко придушували український національний рух [7, с. 15].

Соціально-економічно Галичина мала сільський характер з обмеженим накопиченням капіталу, недорозвинутою торгівлею, низьким рівнем урбанізації, найнижчими заробітними платами та найвищим відсотком надлишкової робочої сили. Вона вважалася однією з найвідсталіших частин імперії, де 80% населення було неписьменним [8, с. 16].

Закон про об'єднання та збори від 15 листопада 1867 року, з правового контексту, істотно спрощував та спрощував процедуру створення об'єднань. У цьому статуті обов'язково вказувалися мета товариства, його структура та органи управління, процедури розпуску та розв'язання спірних питань. У випадку відмови крайового уряду від реєстрації товариства, засновники мали право подати апеляцію протягом 60 днів до Міністерства внутрішніх справ [9, с. 497].

Згідно з законом 1867 року, товариства поділялися на дві категорії: політичні та неpolітичні. Основна відмінність полягала у тому, що політичні товариства не могли приймати іноземців, жінок чи неповнолітніх осіб в якості членів. Крім того, політичним товариствам було заборонено створювати філії в провінціях, що відбігало від правил, що діяли для неpolітичних товариств. Це призвело до того, що неpolітичні товариства мали більше можливостей для свого розвитку порівняно з політичними. Ця норма відіграла ключову роль у розвитку громадських, наукових та культурно-освітніх організацій у Східній Галичині [10, с. 108].

Статут повинен був чітко визначати мету та джерела фінансування товариства. У разі, якщо намісництво не виявляло протиріч до чинного законодавства, товариство отримувало дозвіл на діяльність, що мало розпочати через чотири тижні після реєстрації. Закон також передбачав проведення товариствами зборів, про які треба було повідомляти місцеву владу не пізніше, ніж за 24 години до початку [10, с. 107-108].

Цей закон сприяв не лише економічному підйому у західноукраїнських землях, які активно долучалися до розвитку національного шкільництва і були ініціаторами проведення просвітницьких та культурно-освітніх заходів. Вони також сприяли формуванню національно-патріотичного виховання українського населення Східної Галичини.

На початку ХХ століття спостерігається інтенсивний розвиток національної свідомості серед народних мас, що супроводжується формуванням ідеї про створення власної держави. Польська окупація Східної Галичини викликала перегляд стратегій розвитку наукових, громадських та культурно-просвітніх організацій і спілок. Репресивні заходи польського уряду проти українського населення, включаючи полонізацію та пацифікацію, які викликали маніакальний страх перед українським національно-визвольним рухом. Ці заходи призвели до переслідувань з боку окупаційної влади політичних та неполітичних об'єднань, що суттєво позначилося на їхній діяльності.

Президентський декрет від січня 1933 року «Закон про товариства», визначив нові стандарти управління громадськими об'єднаннями та товариствами. Цей закон спрямовувався на встановлення загального державного контролю над усіма аспектами суспільного розвитку. Згідно з цим законом, жодне громадське об'єднання не могло отримати офіційну реєстрацію, якщо воно не мало майнового стану. Також вимагалося регулярне звітування про діяльність товариств та повідомлення урядовим структурам про цю діяльність. Це було спрямовано на забезпечення жорсткого контролю, особливо над українськими організаціями.

Закон визначав товариство як добровільне та тривале об'єднання, яке не переслідує мети отримання прибутку. Навіть якщо товариства можуть мати майнові цілі, вони не мають права на прибуток.

Так, фактично діяльність товариства розпочиналася з моменту його реєстрації, а саме з моменту внесення інформації про товариство до реєстру, рішення про що приймалась відповідним органом управління, таким як воєводство. Саме з цього моменту товариство отримувало статус «зарєстрованого» [11, с. 6].

Таке товариство є повноцінною юридичною особою і користується усіма правами, що передбачені чинним законодавством. Зарєстроване товариство має право на набуття будь-якого майна, як рухомого, так і нерухомого, і може здійснювати управлінську діяльність відповідно до своїх установчих документів. Воно може створювати відділи та філії, об'єднуватися в союзи товариств і виступати перед органами влади та управління як повноправний юридичний суб'єкт.

В статут товариства обов'язково включалися наступні положення: назва товариства; територія діяльності та місце розташування товариства; мета та засоби діяльності; спосіб набуття членства та процедура виключення членів товариства, їх права та обов'язки; порядок сплати членських внесків; керівні органи товариства (управа, загальні збори, ревізійна комісія тощо); спосіб репрезентування товариства ззовні; процедура і спосіб вирішення спорів; спосіб вирішення майнових зобов'язань товариства; спосіб зміни статуту; умови та спосіб ліквідації товариства [11, с. 19].

Дозвіл воєводства щодо реєстрації такого товариства було надзвичайно складно отримати, особливо, коли мова йшла про організації українського напрямку. Очікувати такий дозвіл можна було місяцями, а навіть роками, як це траплялося з деякими товариствами та спілками. У порівнянні з цим, звичайні товариства отримували дозвіл на реєстрацію від повітової влади вже за 4 тижні.

Перелік об'єднань, що не підлягають положенням «Закону про товариства»

Монаші чини і духовні конгрегації та інші організації, що мають на меті виконання релігійних обов'язків, законно визнані церковні і релігійні союзи (наприклад, церковні братства)	Професійні робітничі союзи	Вибірчі комітети, що створюються для підготовки і проведення виборів до правно-публічних установ
Кооперативні товариства (за виключенням їх культурної діяльності)	Чисто військові товариства	Товариства студентів вищих шкіл, засновані згідно із законом про академічні школи

Джерело [11]

У Розділі II Закону визначено умови щодо членства в товариствах. Членами будь-яких типів товариств можуть бути всі громадяни польської держави, а також іноземні громадяни. Однак існують обмеження на членство щодо вікової категорії, учнівської молоді, приналежності до військових структур, виконання функцій державного службовця, а також щодо іноземців.

Для кращого розуміння умов членства в товариствах і обмежень щодо нього, наведемо інформацію у вигляді таблиці:

Умови членства в товариствах	Обмеження
Всі громадяни Польської держави та іноземні громадяни	Вік до 14 років: не можуть бути членами товариств
Вік 14-18 років: можуть бути членами товариства за згодою батьків або опікунів, але не мають права голосувати	
Вік 18-21 рік: можуть бути членами товариства, але не можуть бути засновниками або входити до складу управи	
Вік понад 21 рік: мають повні членські права і можуть бути засновниками та членами управи	Військовослужбовці: потребують згоди свого безпосереднього військового керівництва
Учні, крім студентів вищих навчальних закладів	Звичайні товариства не можуть створювати відділень та філій
Зареєстровані товариства вищого рівня: можуть створювати відділення та філії за умови, якщо це передбачено їхнім статутом	

Джерело [11]

Справді, цей закон не лише давав владі повний контроль над діяльністю товариств, але й надавав їй можливість обмежувати цю діяльність, включаючи безпідставну ліквідацію.

Щодо кооперативів, хоча вони не вважалися «товариствами» згідно положень нового закону, проте вони також підпадали під його вплив. Особливо це стосувалося тих кооперативів, які провадили культурну діяльність. Для продовження цієї діяльності кооперативам доводилося звертатися до повітової влади, подавати зміни до своїх статутів та чекати на дозвіл відповідно до Закону про товариства.

Значущим є і Обіжник Міністерства внутрішніх справ від 28 грудня 1932 року, який регулював нагляд за кооперативами і професійними виробничими союзами. Цей документ визначав, що об'єктом нагляду міністерства була не економічна та професійно-економічна діяльність цих організацій, а виключно їхні культурно-просвітницькі заходи.

Діяльність товариства «Сільський Господар» у 1937 році свідчить про значний вплив цієї організації на сільське господарство та кооперативний рух в Галичині. За цей період вона зробила значний крок у напрямку підвищення рівня знань та технічної підготовки працівників кооперації, а також у розвитку українського селянства загалом. Наявність фахівців у центральній установі у Львові та їхній кількісний склад свідчать про серйозну науково-технічну базу товариства, яка допомагала впроваджувати новітні технології та методи в сільське господарство. Велика кількість інженерів-агрономів також свідчить про акцент товариства на питаннях сільськогосподарської техніки та технологій. У цілому, діяльність товариства «Сільський Господар» у 1937 році відображає його важливий внесок у підвищення рівня життя та культури українського селянства та розвиток кооперативного руху в Галичині [12].

Активісти товариства «Сільський господар» і діячі «Просвіти» відіграли важливу роль у розвитку сіл та підтримці сільського населення. Розуміючи стратегічне значення села для економічного та соціального розвитку українських земель, вони активно сприяли розвитку фінансово-економічної діяльності в майбутньому.

Під час німецької окупації Східної Галичини протягом 1941–1944 років, Український Центральний Комітет під керівництвом В. Кубійовича виступав єдиною організацією, що представляла інтереси українського населення. Зусиллями цієї організації були організовані українські школи, кооперативи та молодіжні групи, запущено видавництво у Кракові та збільшено наклад української преси. Проте, як і на інших окупованих територіях, національно-культурне життя підлягало жорсткому контролю окупаційних органів [13, с. 33].

Перехопивши ініціативу кооперативного руху у Східній Галичині наприкінці XIX століття, товариство «Сільський господар» стало ключовим учасником української кооперації. Швидко перетворившись на впливову фінансово-економічну організацію. Вирішальним моментом для діяльності «Сільського господаря» став 1909 рік, коли під час хліборобської виставки у Стрию відбулися надзвичайні збори товариства. На цих зборах було змінено статут [14, с. 7-8].

Висновки. Розвиток українського кооперативного руху в XIX столітті співпав із початком капіталістичної індустріалізації українських земель. Австрійський уряд серйозно ставився до цього руху, що відображалось у великій кількості законодавчих ініціатив австрійського рейхсрату. Уряд приймав різноманітні нормативно-правові акти, спрямовані на регулювання діяльності добровільних об'єднань, організацій і товариств. Після аналізу історичних джерел та досліджень розвитку кооперативних об'єднань досліджуваного періоду, можна зробити висновок, що господарське, соціокультурне та освітнє життя Галичини підпорядковувалося інтересам іноземних владарів. Австрійська влада розглядала українські землі як об'єкт експлуатації, дотримуючись принципу «поділяй і володарюй». Поляки вважали Галичину частиною польської території, платформою для розширення Польської держави. Безумовно, такий стан справ не міг залишити без відгуку активізацію національно-орієнтованого культурно-просвітницького руху. Підбурення національно-визвольного руху наприкінці 60 років XIX століття призвело до заснування різноманітних організацій, товариств та спілок, спрямованих на розвиток національної ідеї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Никифорак М. Буковина в державно-правовій системі Австрії (1774–1918 рр.). Чернівці: Рута, 2004. 384 с.
2. Тейлор А.Дж. П. Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / пер. з англ. Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. 268 с.
3. Мотиль О. Підсумки імперій: занепад, розпад і відродження. Київ: Критика, 2009. 199 с.
4. Левицький Д. Вплив середньовічного міського права на формування правових систем Центральної та Східної Європи. *Право України*. 2005. № 2. С. 112–114
5. Коритко Л.Я. Організаційно-правові засади діяльності суб'єктів господарювання Східної Галичини та Буковини в складі Австро-Угорщини: монографія. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2011. 224 с.
6. Лановик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. Економічна історія України і світу: підручник / за ред. Б.Д. Лановика. К. Вікар, 1999. 737 с.
7. Верига В. Там, де Дністер круто в'ється: Іст. нарис виховно-освітньої політики в Галичині на прикладі учительської семінарії та гімназії в Заліщиках, 1899–1939. 2-ге вид., виправл. Львів: Каменярь, 1993. 279 с.
8. Гіперс З.В. Економічна освіта молоді в Галичині XIX – першої половини XX століть: теорія, досвід, персоналі: монографія. Львів: ЛБІ НБУ, 2006. 220 с.
9. Терлюк І.Я. Історія держави і права України. Практикум. Київ: АТІКА, 1999. 192 с.
10. Нусе Н.Р. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation. Praha: Karolinum nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. 260 s.
11. Падох Я.М. Новий закон про товариства: переклад закону, виконаних розпорядків і обіжників враз з коментарем та практичними вказівками. Стрий: Накладом Союзу Кооператив, 1933. 90 с.
12. Ковальчук О. Освітня діяльність і педагогічні погляди Дениса Коренця в контексті розвитку українського кооперативного шкільництва у Галичині (кінець XIX – перша половина XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 2000. 19 с.
13. Товариство «Просвіта» у Львові. Статути. / упор. В. Пашук. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Львівське обласне об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1999. 271 с.
14. Левицький К. Про сільські каси позичкові і щадниці. Львів, 1894. 72 с.